

DECORATIE KEERT TERUG ■ INDUSTRIËLE ERFENIS ■ GEVELONDERHOUD ■ STRAATSTEEN IN TUIN

BAKSTEEN

STADHUIS EN EIGENWAARDE

UITGEVER

Koninklijk Verbond van
Nederlandse
Baksteenfabrikanten

HOOFDREDACTIE

Hans de Muinck Keizer

REDACTIE EN**MEDEWERKERS**

Victor Freijser
Michiel Nieuwenhuys
Neeltje van Urk
Bart de Vries

PRODUKTIE-**COORDINATIE**

Adviesbureau Hollander en
Van der Mey B.V., Den Haag

ART DIRECTION

Kees van de Wiel, Den Haag

VORMGEVING

Studio Tigges bNO, Voorburg

ZETWERK

Textpresse, Almere

LITHOGRAFIE

Nederlof Repro, Cruquius

DRUK

De Grafische, Haarlem

REDACTIE-ADRES

Koninginnegracht 95
2514 AK Den Haag
070-3549000

ADRESWIJZIGING OF VER-**ZOEK OM TOEZENDING**

Richten aan het Koninklijk
Verbond van Nederlandse
Baksteenfabrikanten,
Postbus 51, 6994 ZH De Steeg
08309-59110
ISSN 0925-5923

Baksteen is een uitgave van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB), Postbus 51, 6994 ZH De Steeg. Het wordt in control-
led distribution toegezonden aan architecten(bureaus) en stede-
bouwkundigen, tuin- en land-
schapsarchitecten, opdrach-
tegevers in de bouw, ONRI-leden,
centrale en lagere overheids-
instellingen, aannemers
(VG-Bouw en NVOB-leden),
HIBIN-leden, onderwijsinstel-
lingen en researchinstituten,
(vak)pers en relaties van KNB.
Copyright © 1993 KNB.
Het overnemen van artikelen als
bedoeld in artikel 15 van de
Auteurswet is niet toegestaan.

KORT NIEUWS**3****PATRONEN IN BAKSTEEN****4**

De Nederlandse architectuur is de laatste jaren kleurrijker en zelfs decoratiever geworden. Ook het vlakke decoratiepatroon komt weer voor.

Tekst: *Hans Ibelings*
Fotografie: *Paul Hester, Architectenburo L. Lafour & R. Wijk, Paul Steunebrink*

WIE IS ER BANG VOOR EEN MONUMENTAAL RAADHUIS?**8**

De relatie (lagere) overheid-burger verandert ontegenzeggelijk. Ook de architectuur van nieuwe gemeentehuizen getuigt van dit besef.

Tekst: *William Rothuizen*
Fotografie: *Luuk Kramer, Paul Steunebrink*

EEN MUSEUM VAN DE VOORUITGANG**12**

Onze industriële erfenis, uitgedrukt in soms adembenemend mooie complexen, is gelukkig ontdekt en de instandhouding ervan wordt niet langer als een liefhebberij beschouwd.

Tekst: *Melchior de Wolff*
Fotografie: *Jannes Linders*

HET PATINA DER EEUWEN**16**

Mogen bakstenen gevels nog wel natuurlijk verouderen? De neiging om alles er als nieuw te laten uitzien, heeft een bedenkelijke keerzijde.

Tekst: *Victor Freijser, KNB*
Fotografie: *Jan Derwig, Luuk Kramer*

'MEER DURF NODIG OM STRAATSTEEN ANDERS EN VERNIEUWEND TE GEBRUIKEN'**19**

*Een gesprek met Bert Huls, tuinar-
chitect, auteur en programmamaker.*

Tekst: *Bart de Vries*
Fotografie: *KNB, Paul Steunebrink*

HARTSTOCHT ALS MOTOR VAN HANDELEN**22**

De trek van steden naar dorpen èn andersom heeft geleid tot een falend ruimtelijk ordeningsbeleid. We zullen zowel hoger moeten gaan bouwen als de grond in. Dit vergt nieuwe, overtuigende beelden.

Een column van *Ypke Gietema*, voorzitter Welstandscommissie van Groningen.

Keramisten bij Desimpel

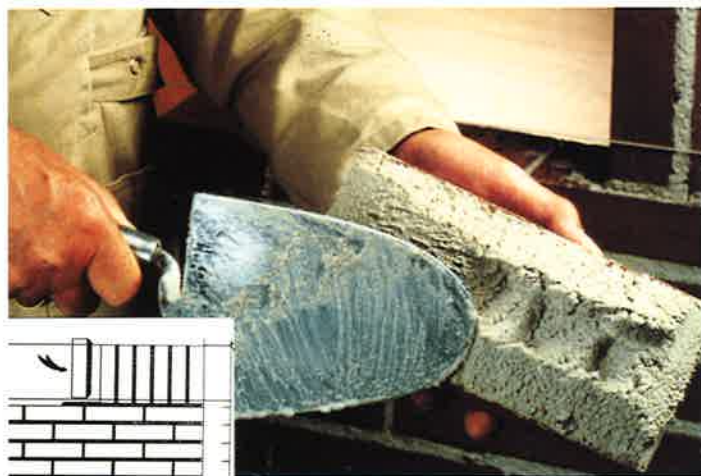
In de vlamoven van Baksteen-groep Desimpel in de fabriek Udenhout worden al een aantal maanden geen bakstenen meer gebakken. Voordat de oven echter voorgoed werd stilgelegd, heeft de baksteenfabrikant een aantal keramisten uitgenodigd de oven te gebruiken voor het vervaardigen van vrij werk. Desimpel heeft een zekere traditie op te houden op dit gebied. Al eerder werkten verschillende keramisten in een atelier op het fabrieksterrein in Udenhout, waarbij de ter plekke aanwezige Brabantse leemklei als grondstof diende. Het werk dat tien keramisten in de afgelopen drie maanden hebben gemaakt, is van 25 september t/m 20 december te zien in Galery Desude in Udenhout.

Nieuw lesmateriaal metselen

Het Voorbereidend Beroeps Onderwijs beschikt sinds kort over nieuw lesmateriaal voor de metselopleiding. Het materiaal bestaat uit een lesbrief, 'Halfsteens schoonmetselwerk in baksteen', en een diaserie met tekstboek. Aan het samenstellen van het lesmateriaal werk-

ten diverse organisaties en instellingen mee: Landelijk Steunpunt Bouwtechniek, Nederlandse Metselaars Patroons Bond, Studiegroep Metselen van het VBO en de Studiegroep Metselen. KNB heeft op verschillende manieren bijgedragen aan het totstandkomen van het nieuwe materiaal.

Onderzoeksresultaten duurzaamheid

In het kader van BRIK - het innovatieprogramma van KNB - is onderzoek gedaan naar de duurzaamheid van metselwerk door de CUR en Stichting Bouwresearch. De resultaten zijn bekendgemaakt tijdens een studiebijeenkomst van de CUR in juni jl. Naar aanleiding hiervan zijn er vier rapporten verschenen, die elk een ander onderdeel van de duurzaamheid van metselwerk behandelen. Het gaat daarbij achtereenvolgens om: de kwaliteit van voegen in metselwerk; steenverstevigende middelen; duurzaamheidsmodel voor baksteenmetselwerk (met bijbehorende diskette); en detailleren met baksteen. De rapporten kunnen worden besteld bij de CUR (01820-39600) of de Stichting Bouwresearch (010-4117276). De prijzen bedragen respectievelijk f 62,50; f 47,50; f 175,-; en f 65,-.

Noordbrabantse baksteentradiitie

De Noordbrabantse baksteen-architectuur is onderwerp van een tentoonstelling die van september 1993 t/m februari 1994 wordt georganiseerd door het Noordbrabants Genootschap. 'Baksteenbouw in Noord-Brabant' bestaat uit een reizende tentoonstelling, studiedag en een excursie. In 120 bibliotheken is een minitentoonstelling over het onderwerp ingericht. Met dit initiatief wil het Genootschap aandacht vestigen op de bijzonderheid en schoonheid van de baksteenarchitectuur en deze behoeden voor aantasting door stadsvernieuwingprojecten.

Uitslag metselwedstrijd

Op 23 april jl. werd Loek Hurkmans uit Leende verblijft met de Zilveren Troffel. De winnaar van de 41e Nationale Wedstrijd in het Metselen met Baksteen ontving zijn prijs uit handen van drs. G.L. Nillesen, burgemeester van Oldenzaal, in wiens gemeente de finale plaatsvond. Oldenzaal hield er drie gebogen zitelementen aan over, die een plaats hebben gekregen in het stadscentrum tussen de Plechelmusbasiliek en het gemeentehuis. Twaalf leerling-metselaars van het Voorbereidend Beroeps-onderwijs deden dit jaar aan de finale mee. Voor de zitelementen gebruikten ze ruim 5.000 bakstenen. De deelnemers waren in de gelegenheid het in februari op de Bouwbeurs geïntroduceerde systeem voor mechanisch opperen in de praktijk te benutten (zie ook Kort Nieuws, 'Baksteen' 11, april 1993).

STREPEN, RUITEN, SPETTERS EN GOLVEN

PATRONEN IN BAKSTEEN

Mauritskade/Noordzijde, Den Haag

Een van de opvallendste ontwikkelingen van de afgelopen vijftien jaar is dat de Nederlandse architectuur zo kleurrijk en in sommige opzichten zelfs decoratief is geworden. Wie een typische woonwijk uit het midden van de jaren zeventig vergelijkt met een typische wijk uit het einde van de jaren tachtig zal direct worden getroffen door de verschillen.

Woningbouwproject Phoenixstraat, Delft (Molenaar & van Winden): ornament is substantieel onderdeel

Niet alleen spraakmakende projecten als de Film- en Muziekwijk in Almere of Kattenbroek in Amersfoort zijn een uiting van een kleurrijke en decoratieve richting, maar in nagenoeg iedere wijk is deze tendens zichtbaar. Vergelijken met voorheen zijn de vormen uitbundiger en is er een grotere verscheidenheid aan materialen en kleuren te zien. De opkomst van pleister heeft hierin een belangrijke rol gespeeld, hoewel oorzaak en gevolg moeilijk zijn te ontwarren. Ook bij het baksteengebruik is een grotere veelkleurigheid aan te treffen. Er wordt een breder spectrum aan kleuren gebruikt en verder maakt de *glamour boy* onder de bakstenen, de geglazuurde steen, furore. Bovendien is er een verandering te bespeuren in de manier waarop de baksteen wordt toegepast. Her en der duikt het vlakke decoratiepatroon weer op.

De vlakke baksteendecoratie is een architectonisch motief met een geschiedenis die teruggaat op meesterwerken als het Dogenpaleis in Venetië. Maar hoe respectabel de geschiedenis van dit motief ook is, een van de redenen voor de populariteit is dat het relatief voordelig is. Veel speculatieve woningbouw uit de jaren rond de eeuwwisseling is daarvan getuige, net als de baksteenarchitectuur van de Haagse School uit het interbellum die momenteel een kleine revival doormaakt en de architectuur uit de vroege jaren vijftig. In die periode van soberheid bleven versieringen

DE VLAKKE BAKSTEENDECORATIE IS
EEN ARCHITECTONISCH MOTIEF MET
EEN GESCHIEDENIS DIE TERUGGAAT
OP MEESTERWERKEN ALS HET
DOGENPALEIS IN VENETIË

Oranjeplein, Den Haag

noodgedwongen beperkt tot minimale ingrepen als een zwierig balkonhekje, een lijst rond een kozijn of een decoratie boven de entree. In dat rijtje eenvoudige verfraaiingen past ook de vlakke baksteendecoratie, zoals in de huidige tijden van strikte economie weer blijkt. Geld voor arbeidsintensieve ornamenten is er tegenwoordig zelden en bovendien is het hiervoor benodigde vakmanschap schaars. Dus moet het decoratieve effect worden bereikt met een eenvoudige en doeltreffende ingreep. Kleur is er daar een van, een gemetseld patroon een andere.

DECORATIEF EFFECT

De economie is natuurlijk niet de oorzaak van de revival van het polychrome baksteenpatroon. Want in de eerste plaats ligt er natuurlijk de wens aan ten grondslag om een decoratief effect te willen bereiken. Dat is op zichzelf opmerkelijk omdat de Nederlandse architectuur sinds de jaren twintig wordt gedomineerd door de moderne traditie. Het archetypische symbool daarvan is de ornamentloze witte doos. De moderne traditie is in de hedendaagse Nederlandse architectuur nog steeds de voornaamste inspiratiebron en referentie. Maar behalve dat dit archetype inmiddels is ontdaan van de ideologische en spartaanse trekjes, tekenen zich zeker in de baksteenbouw de contouren af van een ontwikkeling waarin het traditionalisme, lange

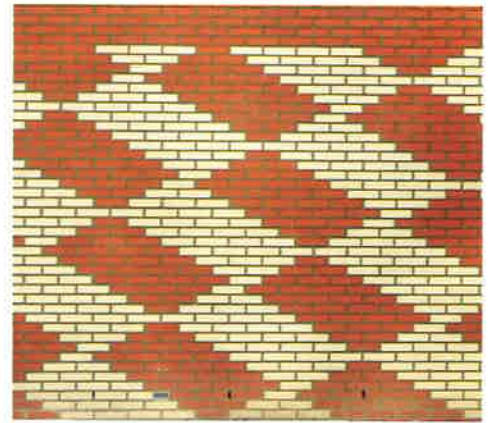
Woonstorens aan Wilhelminaplein, Amsterdam (Frits van Dongen): golvend blokkenpatroon

Woningbouwproject Sloten-Centrum (Lafour & Wijk): tatoeage op gevelhuid

tijd verguisd, een herwaardering ondergaat. Zowel de verzachting van het modernisme - waarin kleur en decoratie belangrijke middelen zijn - als het verdwijnen van het taboe op traditionalisme is te zien als een doorwerking van het postmodernisme dat als stijl overigens vrijwel geheel aan Nederland is voorbijgegaan.

Een goed voorbeeld van de verzachting van het modernisme vormen de vijf flatgebouwen die Frits van Dongen realiseerde aan het Wilhelminaplein in Amsterdam, parallel aan de Schipholspoorlijn. Iedere flat is samengesteld uit vier in verschillende kleuren baksteen uitgevoerde 'kolommen'. Wat kleur betreft zijn de flats ten opzichte van elkaar telkens een slag gedraaid. Op de basementen van de flats is een golvend blokkenpatroon aangebracht. Datzelfde patroon is terug te vinden op de kopse zijden van de garageblokken. Kleur en decoratie spelen in het werk van Frits van Dongen een ondergeschikte rol. Zijn uitgangspunten wortelen in de rationalistische traditie. Maar op een subtiele wijze is in ieder ontwerp van hem een decoratief element toegevoegd. In dit geval zijn dat de afwisseling van kleuren en het patroon in de bakstenen gevels; in andere gevallen, zoals in zijn woongebouw in de Rotterdamse Afrikaanderwijk zijn het de primaire kleuren van de gevelpanelen die verwijzen naar de samenstelling van de

Detail woontorens Wilbelminaplein

Herring Hall, Rice University in Houston, VS (Cesar Pelli); systeem van expressie en ornament dat bestaande bouwstijl doortrekt naar nieuwe toevoegingen

woningen achter de gevel (iedere kleur verwijst naar een bepaald vertrek). In het door hem ontworpen kantoorgebouw in Amsterdam-Sloterdijk is de gevel bekleed met willekeurig geordende glazen platen in verschillende kleuren. Met deze ingreep is een verrassende injectie gegeven aan het genre spiegelend kantoorgebouw waar in architectonisch opzicht zelden wat aan te beleven is.

VERLEVENDIGING

Een vergelijkbaar gebruik van decoratie en kleur als middel van verlevendiging is terug te vinden in het werk van Lucien Lafour en Rikkert Wijk, architecten die vooral in de woningbouw hun sporen hebben verdiend. Hun architectuur is veelal uitgevoerd in zachte kleuren als lichtgeel, zalm en perzik. Soms maken ze hiervoor gebruik van pleisterwerk en soms van baksteen. In dat laatste geval verrijken ze de gemetselde vlakken meestal met spikkels: hier en daar een steen in een andere toon of kleur. Door deze toevoeging krijgt het gemetselde vlak iets vibrerends, een effect dat in stucwerk niet te bereiken is. Dat is te zien in hun Amsterdamse woningbouw in de uitbreidingswijk Sloten Tuinstad en in Oud-West. In dat laatste project aan de Kostverlorenvaart waarvan de onderdelen Rose en Scampi heten (een verwijzing naar de kleuren) is - net als in het gelijktijdige complex in Middelburg - een

voor Nederland unieke woontoren van 6 tot 8 verdiepingen tot ontwikkeling gebracht, een hoogte die tussen middelhoogbouw en hoogbouw invalt.

TEXTUUR EN KLEUR

In het werk van Joris Molenaar en Wilfried van Winden is ornament niet zozeer een toevoeging alswel een substantieel onderdeel.

IN DE BAKSTEENBOUW TEKENEN
ZICH DE CONTOUREN AF VAN EEN
ONTWIKKELING WAARIN HET TRADI-
TIONALISME DAT LANG IS VERGUISD
EEN HERWAARDERING ONDERGAAT

Dat is zichtbaar in het woningbouwproject aan de Phoenixstraat in Delft waar twee horizontaal gestreepte kopgevels een doorgang naar de binnenstad flankeren. De speklagen zijn gemaakt van behakte baksteen in dezelfde kleur als de rest van de gevels. Ze lopen door in de achtergevels en de onderbouw van de voorgevels. Door dit patroon ontstaat zowel een nadrukkelijker eenheid tussen de verschillende gevels als tussen de twee volumes. Hierdoor wordt met een op

het oog zo ondergeschikt middel als het patroon in het metselwerk de betekenis van de doorgang beklemtoond en zo de aandacht gevestigd op het stedenbouwkundige aspect van dit ontwerp.

Opvallend aan dit project is dat het breekt met het stadsvernieuwingsmodernisme van het afgelopen decennium waarin wordt teruggegrepen op de witte strokenbouw uit de jaren twintig en dertig. Eenzelfde koerswijziging zou kunnen worden verbonden aan het Apeldoornse stadhuis van Hans Ruijsse-naars. Het ruitpatroon dat hier in de gevel is verwerkt, is op te vatten als een onverholven verwijzing naar het traditionalisme dat sinds haar ondergang in de jaren vijftig onder architecten nagenoeg onbespreekbaar was. Voor de ingevoerde beschouwer is de verwijzing naar het winnende (maar nooit uitgevoerde) prijsvraagontwerp van J.F. Berghoef en J.M. Vegter voor het Amsterdamse stadhuis uit 1941 direct herkenbaar, zoals inmiddels in de pers al is opgemerkt. Lange tijd zijn Berghoef en andere traditionalisten door de zelfverkozen erfgenamen van het modernisme als besmet gezien. Dit eerbetoon aan het traditionalisme in het baksteenpatroon is daarom des te opmerkelijker en tekenend voor de huidige transformatie waarin de monopoliepositie van de moderne traditie als inspiratiebron afkalft ten gunste van een bredere oriëntatie.

WIE IS BANG VOOR EEN MONUMENTAAL RAADHUIS?

RELATIE OVERHEID EN BURGER

*D*e ontwerpers van Nederlandse stad- en gemeentehuizen hebben het sinds de jaren zestig niet gemakkelijk gehad. Democratisering en inspraak dwongen hen op zoek te gaan naar nieuwe concepten. Het stad-, raad- of gemeentehuis moest niet langer gezag uitstralen, maar dienstbaarheid. Vanouds was een stadhuis het symbool van een trotse burgerij, de monumentale uiting van het stedelijk zelfbewustzijn. Het stond in het hart van de stad, een toren of koepel wees de weg naar de duidelijk herkenbare zetel van het gezag.

De voor een stadhuis typerende ingrediënten - centraal gelegen, monumentaal, toren, bordes - zijn lange tijd onveranderd gebleven. Uiterlijk golfden de architectonische ontwerpen mee met de winden van de tijd. Ook al moest een stadhuis aan nieuwe eisen voldoen, nog lang grepen bouwmeesters terug op middeleeuwse, renaissance of neo-klassieke vormen, waarbij een hang naar imponeerarchitectuur vaak niet kon worden onderdrukt. De traditionele architectuuropvattingen hebben tot ver na de Tweede Wereldoorlog een taai leven gehad.

Daarvan zijn de raadhuisen van architect A.J. Kropholler een sprekend voorbeeld. Hij heeft er in Nederland acht gebouwd, onder andere in Waalwijk, Medemblik en Leidschendam. Door hun formaat, nadrukkelijke trapgevels, hoge daken, robuuste uitvoering en vooral door hun geslotenheid ademen ze een sfeer van macht en gezag.

Het gemeentehuis van Leidschendam is een mooi voorbeeld hoe volgens de oude traditie een onmiskenbare zetel van het gezag eruit moest zien. Het representatieve aspect vroeg zo veel ruimte, dat Kropholler in 1960 moest worden gevraagd het raadhuis uit te breiden om de administratieve diensten te huisvesten. Hij voorzag het gebouw links en rechts van een vleugel in dezelfde stijl, waarbij de symmetrie zorgvuldig werd gehandhaafd. De ironie wil dat een latere uitbreiding - weggestopt aan de achterzijde, en dat is maar beter ook -

HET GEDACHTENGOED VAN DE JAREN
ZESTIG VERZETTE ZICH TEGEN DE
ALOUDE GEZAGSVERHOUDINGEN:
'VERMEENDE AUTORITEITEN'
MOESTEN WORDEN ONTLUISTERD

toegankelijk is via een kleine ophaalbrug over een parkslootje. Zo werd de indruk van burcht en slotgracht later nog eens versterkt.

VERMEENDE AUTORITEIT

Het gedachtengoed van de jaren zestig verzette zich tegen de aloude gezagsverhoudingen: 'vermeende autoriteiten' moesten wor-

Gemeentehuis in Leidschendam: meest recente uitbreiding versterkt indruk van geïsoleerde macht en gezag (oorspronkelijk ontwerp A.J. Kropholler)

Gemeentehuis in Sassenheim: optische effecten (ir. A. van Hille, B&D Architecten)

den ontluiserd. De relatie tussen burgers en bestuur veranderde. Ambtenaren werden dienstverleners. De ivoren torens waren te lang gesloten geweest, er moest openheid komen. Voor nieuwe raadhuisen golden dus nieuwe eisen: ze moesten uitnodigend zijn, vriendelijk en vooral anti-autoritair.

Niet alle architecten konden die ommezwaai zo snel maken. Ook nieuw voor de ontwerpers was het fenomeen inspraak. De principaal was niet meer alleen een college van burgemeester en wethouders of enkele deskundige ambtenaren, maar de hele bevolking van een gemeente. In tijdrovende sessies moesten architecten hun ontwerpen verdedigen tegen zoveel hoofden, zoveel zinnen. De behoefte aan gelijkschakeling en nivellering heeft het nogal eens van de architectuur gewonnen. Dat uitte zich ook in de taal. Het woord stadhuis of raadhuis leken de smet van verouderd regentedom te dragen. Liever sprak men van een stadskantoor. De slinger sloeg nog verder door: de macht, het gezag of zelfs maar het bestuur mocht niet langer vertoond worden en moest in sommige gevallen zelfs onzichtbaar worden gemaakt.

De slinger is in sommige gevallen te ver doorgeslagen. Natuurlijk is het niet meer zo eenvoudig als vroeger, toen de steden zo overzichtelijk waren dat niemand de weg naar het raadhuis hoefde te vragen. Die wees zichzelf. Het bakken van het bestuur was als zodanig goed herkenbaar. Maar dat de zetel van het

bestuur architectonisch moet opgaan in anonimiteit, was wel erg overdreven.

RUG NAAR BURGER

De behoefte aan een herkenbaar raadhuis is door de veranderde relatie tussen burger en overheid - waarin 'produktgericht denken' een grote vlucht heeft genomen - kennelijk niet uitgeroeid. Neem het nieuwe gemeentehuis van Zeewolde, ontworpen door architect W.G. Quist. Het gebouw kijkt uit over het water en staat 'met de rug naar de burger'. Het stoort burgemeester G.H. Faber bovendien dat het gebouw zo anoniem is dat mensen van buiten de gemeente het moeilijk kunnen vinden. 'Dit gebouw knalt er niet uit zoals het eruit zou moeten knallen,' vindt de

WIE WIL ZIEN DAT OUDE
INGREDIËNTEN INTELLIGENT EN
KUNSTZINNIG KUNNEN WORDEN
VERTAALD MOET IN APeldoORN
NAAR HET STADHUIS GAAN KIJKEN

burgemeester. Wat wil hiermee gezegd zijn? Hoe had de herkenbaarheid verwezenlijkt moeten worden? Dus toch monumentaal, met toren en bordes?

Het is interessant te zien hoe sinds de jaren zestig gezocht wordt naar een eigentijdse vormtotaal voor een onmisbaar architectonisch element in een stad of dorp. Met het nieuwe

gemeentehuis in Sassenheim hebben B&D Architecten vorm gegeven aan deze actuele opvatting. Op de weinig inspirerende lokatie is de expressie gezocht in een bouwvolume dat door hoekverdraaiingen optisch gestreker wordt en in de toevoeging van bijzondere details. Een gemeentehuis onderscheidt zich van kantoorgebouwen doordat het deel uitmaakt van de publieke ruimte en plaats moeten bieden voor representatieve zaken als plechtigheden, ontvangsten en huwelijksluitingen. Wanneer een gebouw uitsluitend administratieve functies moet herbergen, kan het toch monumentaal zijn en een toegevoegde waarde geven aan het representatieve gedeelte.

Het nieuwe Gemeentelijk Administratie Kantoor in Maarssen van architect B. Snelder laat zien hoe het in schijven opgedeeld gebouw een bescheiden front maakt naar de Vecht, maar door de strenge en sobere kleuren toch opvallend contrasteert met het representatieve, historische stadhuis.

BURGERTROTS

Grote veranderingen gaan uiteindelijk met kleine stappen, ook al lijkt er soms sprake van een stroomversnelling. Maar wil dat, in dit verband, zeggen dat ook al is de relatie tussen burger en bestuur veranderd, er geen plaats meer is voor burgertrots en dat die trots niet in de architectuur van een raadhuis tot uitdrukking mag komen? Wie aangetoond wil zien dat de oude ingrediënten intelligent en kunstzinnig kunnen worden vertaald in eigentijdse architectuur, moet in Apeldoorn naar het onlangs in gebruik genomen stadhuis van architect Hans Ruijsenaars gaan kijken. Het is monumentaal, het is trots, het staat in het hart van de stad en het heeft een toren.

Met een lengte van 130 meter vormt het een volledige wand van het marktplein. Toch doet het uiterlijk van dat enorme volume - er werken 900 ambtenaren - niet massaal aan. Met een dubbele zuilengalerij op de begane grond, een uitgewogen raamverdeling, een naar buiten kragende glazen dakrand en gele andreas-kruizen in het witgeschilde metselwerk, heeft Ruijsenaars het enorme geveloppervlak licht en bijna transparant gemaakt. Een 20 meter hoge, ronde hoektoren flirt met het begrip monumentaliteit. Wie in Apeldoorn niet thuis is en het marktplein betreedt, wordt aangenaam verrast. Dit bouwwerk is een feestelijk en bindend element in een te snel en ordeloos tot stad uitgegroeid dorp. Aan openheid mankeert het niet. Het Apeldoornse stadhuis is uitnodigend. De over-

Stadhuis Apeldoorn

Gemeentelijk Administratie Kantoortoren, Maarssen: bescheiden maar toch contrasterend (Architectenbureau Snelder)

gang van marktplein naar centrale hal - door Ruijssenaars tevens gezien als burgerzaal - is die van de ene naar de andere publieke ruimte. Rechts ligt het 'stadswaarnhuis' voor diensten als paspoorten, parkeervergunningen en geboorte-aangiften, links vergadert de gemeenteraad en houden burgemeester, wethouders en ambtenaren kantoor. Het hele interieur ademt een weldadige sfeer. De kleuren zijn sober en er is een hoofdrol weggelegd voor de geraffineerde wijze waarop het daglicht binnenvalt.

TRADITIONELE VERVLECHTING

Hoe ervaart een architect als Ruijssenaars de monumentaliteit van een stadhuis? 'In Apeldoorn heb ik geprobeerd de traditionele vervlechting van een zekere monumentaliteit en gezag, uit elkaar te halen,' zegt hij. 'Maar die 'monumentaliteit' wil ik wel koesteren, want die heeft een bepaalde waarde. Die wil ik aanwenden voor het 'stadsgevoel', het 'burgergevoel'. Zoals in het voormalige stadhuis van Amsterdam, waar de burgemeesters weliswaar veel macht hadden, maar waar toch ook een soort generale trots bestond. Daarom kreeg het stadhuis in Apeldoorn ook een burgerzaal. Een plek voor de burgerij. Dat gevoel heb ik hier willen terugbrengen.'

Toen iemand hem in 1987 vroeg: waar vind je dat het stadhuis moet komen, heeft hij meteen gezegd: 'Op de Markt.' Hij vond dat

'MONUMENTALITEIT HOEFT DE
TOEGANKELIJKHEID NIET IN DE WEG
TE STAAN'

de natuurlijke plek voor een gebouw dat als baken fungeert voor een tot stad uitgegroeid

Stadhuis Apeldoorn: 20 m hoge toren flirt met monumentaliteit

dorp. Zijn belangrijkste ingreep was het geven van een structuur aan het centrum van Apeldoorn, door middel van een gebouw dat gebruik maakt van de marktruimte. Voor hem is het marktplein de eerste burgerzaal, zoals het San Marcoplein in Venetië dat is voor het Dogenpaleis. Hij ziet de gevelwand van het stadhuis primair als de wand van de publieke ruimte, dan pas als de wand van wat er achter zit. Voelt een architect die zo'n stedelijk baken wil bouwen zich een zekere monumentaliteit opgedrongen? 'Als je jezelf bevrijdt van het idee dat 'monumentaal' verkeerd is, dan valt het wel mee,' zegt hij. 'Monumentaliteit hoeft de toegankelijkheid niet in de weg te staan. En wat is 'monumentaal'? We zijn allemaal belast door de manier waarop in de jaren dertig in Duitsland werd gebouwd. Door een vormgeving die toen gebruikt, of misbruikt werd. Symmetrie, bijvoorbeeld, draagt bij aan een zekere monumentaliteit, maar met symmetrie is op zichzelf niets mis. Het gaat mij overigens niet om het monumentale, maar om het gevoel dat er een zekere identiteit door kan ontstaan, een gevoel van eigenwaarde. Tot op zekere hoogte mag het ook trots zijn, trots op het huis van jouw stad. Als er een belangrijke discussie gevoerd moet worden of als er iemand ontvangen moet worden die belangrijk wordt geacht, dan doe je dat daar, op de natuurlijke plek.'

Stoomgemaal Cruquius: uitgeroepen tot internationaal technisch monument

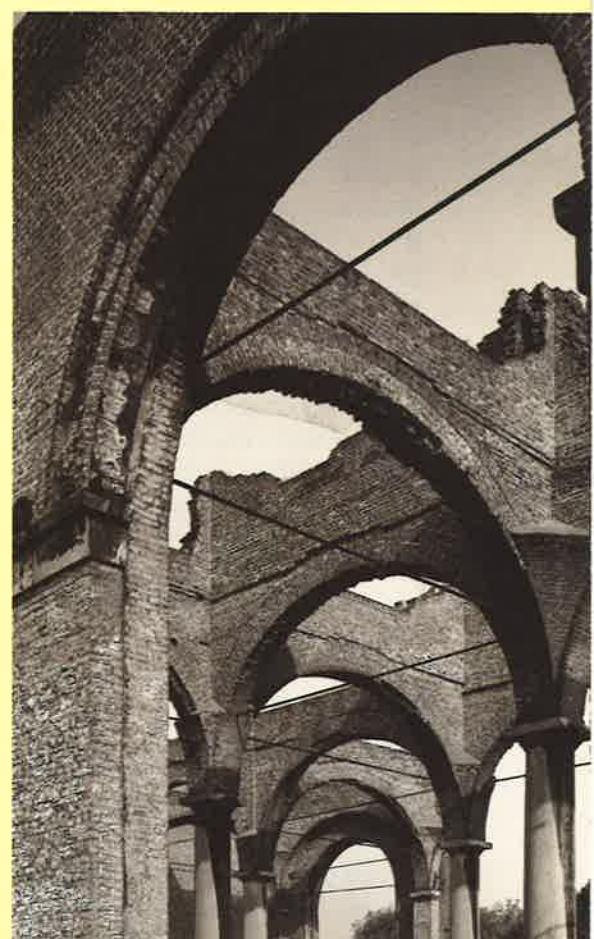
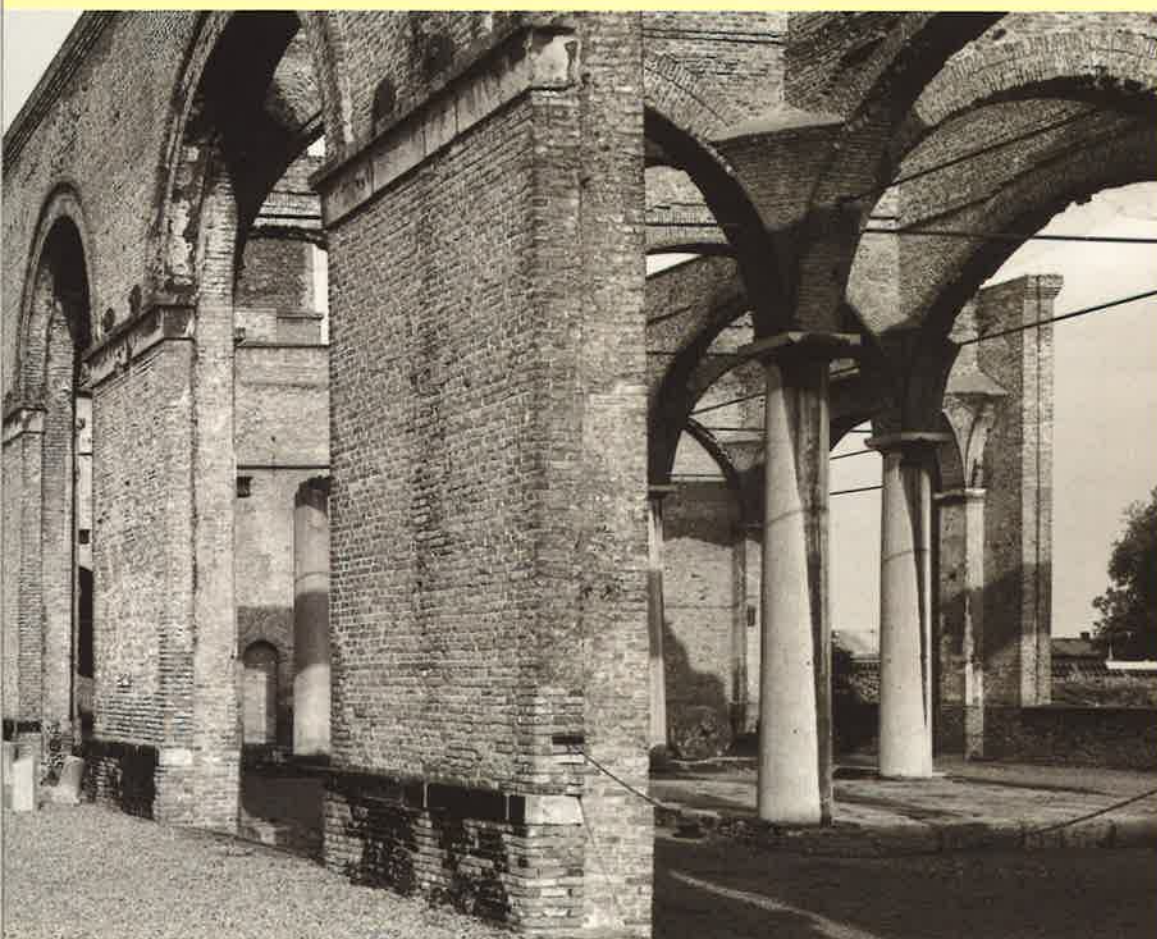
EEN MUSEUM VAN

BEHOUD VAN DE INDUSTRIËLE ERFENIS

O nze industriële erfenis, tot uitdrukking komend in soms adembenemend mooie complexen die rechtstreeks samenhangen met de industriële revolutie, wordt heel langzaam behoord voor de ondergang. Het behoud van industriële complexen en gebouwen wordt niet langer beschouwd als een liefhebberij.

DE VOORUITGANG

Le Grand-Hornu, België: tempel van de industriële revolutie

Op bioscoopjournaals en als het komkommertijd was ook wel op de televisie, werd vroeger met een zekere regelmaat aandacht geschonken aan het met dynamiet om zeep brengen van een fabrieksschoorsteen of een buiten gebruik gestelde watertoren.

Het vastleggen van zo'n gebeurtenis ging bijna altijd volgens hetzelfde stramien: vanaf een veilige afstand registreerde de camera hoe aan de onderkant van het bouwsel eerst een serie rookwolken verscheen, waarna het gevaarte langzaam begon te hellen, halver-

UIT DE MANIER WAAROP DE FILMPJES
WERDEN GEPRESENTEERD, VIEL OP TE
MAKEN DAT DE JOURNAALREDACTIE
HET OPBLAZEN VAN EEN INDUSTRIEEL
MONUMENT VOORAL ALS IETS
ONWEERSTAANBAARS GRAPPIGS
BESCHOUWDE

wege doormidden brak, om vervolgens steeds sneller tussen enorme wolken stof en gruis in een roemloze regen van puin op de grond neer te dalen. Daarna werd, om de onherroepelijkheid van de catastrofe te benadrukken, de filmstrook vaak nog een keer achterstevoren afgedraaid, waarbij de brokstukken zich als bij toverslag rimpelloos aaneenvoegden en het oorspronkelijk bouwsel voor de allerlaatste maal in zijn volle glorie werd opgericht.

Uit de manier waarop dit soort filmpjes temidden van het overige nieuws werd gepresenteerd, viel af te leiden dat de redactie van het betreffende journal het opblazen van zo'n industrieel monument niet als een verlies maar vooral als iets onweerstaanbaar grappigs moet hebben beschouwd. Van dezelfde categorie als een geparkeerde auto die in de gracht is terechtgekomen, - en vermoedelijk zal ook het publiek er zo naar hebben gekeken: nutteloze, lelijke constructies wier enige verdienste het was om op een spectaculaire manier in de lucht te kunnen vliegen. De gedachte dat die gebouwen ook nog op een andere manier spectaculair konden zijn, bijvoorbeeld op grond van hun architectuur of historie, kwam bijna bij niemand op.

INDUSTRIËLE REVOLUTIE

Zo zijn ontelbare, soms adembenemend mooie complexen die rechtstreeks samenhangen met de industriële revolutie (en dus met een van de belangrijkste hoofdstukken van de moderne geschiedenis) zonder enige vorm van emotie ter ziele gegaan. Fabrieken, bruggen, spoorwegemplacementen, koeltorens, gashouders, pompgemalen; vooral in de periode dat de monumentenzorg nog bijna uitsluitend gericht was op kastelen, kerkgebouwen en grachtenpanden, is er een onbeschrijflijke ravage aangericht. De behoefte om in het verleden een soort sentimentele betekenis te zoeken, een behoefte aan schilderachtigheid en prentbriefkaartromantiek die kennelijk op gespannen voet stond met belangstelling voor de techniek, heeft er ongetwijfeld toe bijgedragen dat de industriële erfenis, althans in Nederland, in de onderste echelons terecht kwam, en daarom zonder mankeren kon worden vernietigd. Daarin is gelukkig in de afgelopen jaren verandering gekomen. Zowel bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg als op het ministerie van WVC wordt het behoud van industriële complexen en gebouwen niet langer als een wereldvreemde liefhebberij beschouwd, al zijn de financiële middelen bescheiden en de inspanningen, zeker vergeleken bij wat op dit terrein in Engeland of België wordt gepresteerd, nog niet echt indrukwekkend. Daar komt bij dat de invloed van de Rijksdienst, respectievelijk de druk die zij kan uitoefenen, meestal te zwak is om tot een werkelijk effectief beleid te komen. Particuliere eigenaars voelen zich eerder getergd dan geëerd: een fabriek die tegelijkertijd monument is - zoiets is maar lastig, je mag er niks aan veranderen, en het kost alleen maar geld. En zelfs als het gaat om monumenten die direct onder de overheid vallen, zoals bijvoorbeeld de gebouwen van de spoorwegen, dan nog zijn ze relatief vogelvrij.

TIJDSBEELD

Veel industriële monumenten onttrekken zich aan de gangbare manieren waarop gebouwen mooi worden gevonden. Vaak zijn ze hooguit 'interessant' of 'curieus'. Ze roepen een bepaald tijdsbeeld op, ze illustreren iets dat niet langer bestaat, en behalve dat ze soms nauwelijks als 'architectuur' zijn te herkennen, worden ze hoofdzakelijk geïdentificeerd met hun oorspronkelijke functie. Is die functie eenmaal overbodig geworden, dan is

'CONCURRENEN MET HET LANDSCHAP'

'Waar ik naar zocht, was een kloeke verschijningsvorm, opgebouwd uit elementaire vormen zoals een cilinder, kubus en een piramide,' lichte architect Jord den Hollander in een telefoongesprek zijn ontwerp voor het moedergemaal in Jipersluis (Noord-Holland) toe. Het uit 1990 daterende bouwwerk bevat volgens Den Hollander een bewuste verwijzing naar de omgeving en de traditie van waterwerken. 'Het dak maakt een onmiskenbare referentie aan de stolpboerderijen in de buurt,' zei hij, 'terwijl de kleuren een letterlijk citaat zijn van de peilmaten die je overal vindt. Nederland heeft een lange traditie in waterwerken. Het interessante is dat je werkt op de grens van water en land. Die spanning wilde ik in het gebouw brengen.' De traditie van de 19e eeuwse waterwerken ervoer Den Hollander als groots en meeslepend. 'Dat stoere en standvastige wilde ik met dit gemaal benadrukken. Dat is ook nodig omdat je behoorlijk moet concurreren met die enorme streep van het Noordhollands Kanaal door het landschap en die prachtige populieren daarlangs.'

het meestal onmogelijk er een nieuwe bestemming voor te vinden. In de oorspronkelijke behuizing van een stoomgemaal kan men misschien nog een elektrisch aangedreven pompstation onderbrengen, een pakhuis kan worden verbouwd tot appartementen, maar wat moet men in vredesnaam met een kalkoven, een gashouder, een ijersmelterij, een hijsinstallatie boven de ingang van een mijn die al generaties lang niet meer wordt gebruikt?

Alles bewaren is onmogelijk, en in alle officiële stukken en rapporten waarin op deze materie wordt ingegaan, wordt nog steeds opnieuw herhaald dat er 'streng selecties' moeten worden gemaakt, dat we ons 'meer bewust' moeten zijn van de manier waarop we met de industriële erfenis omspringen, en dat industriële monumenten het best tot hun recht komen als hun oorspronkelijke functies zorgvuldig zijn gedocumenteerd.

Daarnaast wordt er in al die rapporten op gewezen dat er 'haast is geboden', dat we niet langer 'werkeloos kunnen blijven toezien'. Daar valt in beginsel ook niets op af te dingen. Het is mooi en goed wanneer ergens door particulier of welk ander initiatief dan ook een bepaald object wordt gespaard en gerestaureerd. Het feit dat men bij Dedemsvaart de ovens van de kalkbranderij uit 1820 heeft opgeknapt, dat het stoomgemaal van de Cruquius nog onlangs door de American Society of Mechanical Engineers als een internationaal technisch monument werd geboekstaafd, en dat het er met de overlevingskansen van menig watertoren beter voor staat dan twintig jaar geleden - dat alles is evenzeer felicitaties waard. Maar toch overheerst het gevoel dat het eigenlijk alleen maar bij incidenten blijft, bij losse curiosa die vooral dank zij het toeval in stand wordt gehouden.

Wat ontbreekt er dan aan? Wat maakt dat het industriële monumentenbeleid zo'n ongericht karakter draagt? Wat bedoelen we met dat raadselachtige begrip 'selectie'? Waarom lijkt het dat men zich al snel tevreden stelt met het in stand houden van een ietwat toevallige verzameling van individuele objecten, en waardoor komt het dat het beleid gebukt lijkt te gaan onder een gebrek aan samenhang?

De belangrijkste oorzaak ligt ongetwijfeld in het feit dat het belang en de geschiedenis van de industriële revolutie nog steeds moet worden 'uitgelegd'. Dat Nederland een Gouden Eeuw heeft gehad is bij iedereen bekend, en je kunt het zien in het Rijksmuseum en het Mauritshuis. Maar dat de negentiende eeuw van Nederland een modern land heeft gemaakt, en dat er zich in het kielzog van de stoommachine een revolutie heeft voltrokken die groter was dan alle andere revoluties

Voormalige kalkbranderij uit 1820 bij Dedemsvaart.

bij elkaar - dat moet er als het ware steeds weer worden bijverteld. Hoe komt het dat er wel een Open Luchtmuseum is met zelfkazende boerderijtjes en primitieve papierbedrijfjes, maar dat er nog altijd geen museum of desnoods een soort pretpark bestaat waar op een verstandige manier getoond wordt hoe de industriële vooruitgang heeft ingegrepen in alle sectoren van het bestaan?

INDUSTRIEEL MONUMENT

Laten we het 'Het Museum van de Vooruitgang' noemen. Een grootschalig complex voor tentoonstellingen, documentatie, con-

servering, collectievorming en wetenschappelijke ontsluiting. Gericht op een breed publiek (maar zonder meteen oppervlakkig te worden). Gesponsord door het complete Nederlandse bedrijfsleven. Gevestigd in een omvangrijk industrieel monument waar toch geen andere bestemming voor kan worden bedacht. En met genoeg ruimte in de omgeving, waardoor als de kans zich voordoet datgene wat elders aan de bulldozers ten prooi zou vallen, opnieuw kan worden opgebouwd.

Alleen dan ontstaat er het begin van het soort samenhang dat nu nog volledig ontbreekt en

waardoor het besef dat de negentiende eeuw inderdaad een van de opmerkelijkste periodes in de cultuurgeschiedenis is geweest, misschien eindelijk tot iedereen doordringt. Het mooi vinden, het leren waarderen van al die bakstenen kolossen en alles wat zich er knarsend, piepend, schurend en roetwolken uitbrakend in heeft afgespeeld, gaat vervolgens gewoon vanzelf. In elk geval is het de enige manier om al die onschuldig geëxplodeerde watertorens in ere te herstellen.

HET PATINA DER

Het natuurlijke verouderingsproces van bakstenen gevels lijkt niet langer te worden begrepen. De verwerking van de stenen moet worden bestreden als de rimpels in ons gezicht. Een 'mooie' gevel is een gevel die er als nieuw uitziet. Maar als nieuw gelijk is aan modern, zal dan het karaktervolle beeld van een gevel op leeftijd moeten verdwijnen?

ZORGVULDIGHEID BIJ GEVELONDERHOUD

Sluit u even de ogen en denk aan de Ridderzaal op het Binnenhof. Maar dan wel een Ridderzaal die er na ruim 700 jaar weer 'als nieuw' bijstaat; blinkend schoon gespoten, de geschiedenis er vanaf gespoeld. Het resultaat zal ongetwijfeld vervreemding teweeg brengen. Alleen al daarom is het niet erg waarschijnlijk dat het ooit zal gebeuren. Toch zijn er gemeenten die er anders over denken. Nog maar zo'n tien jaar geleden besloot de gemeente Heusden dat de historische panden in het stadje er weer als nieuw moesten uitzien. Sindsdien is er nauwelijks nog verschil te bemerken tussen de gereinigde en gerestaureerde historische gebouwen en de historiserende nieuwbouw uit onze tijd. Daarmee is

voor een belangrijk deel de historische authenticiteit van die gebouwde omgeving verdwenen.

VERVAL

Baksteen krijgt door het verstrijken van de tijd als 't ware de geschiedenis op de huid getekend. Maar de waardering voor dit patina - of zoals Berlage het metaforisch noemde: 'het stof der eeuwen' -, dat ook door velen ná Berlage als een karaktervol verouderingsproces werd beschouwd, is aan verval onderhevig.

Het houdt wellicht verband met een al veel langer bekend cultureel fenomeen, namelijk de verheerlijking van alles wat door het uiter-

Magna Plaza, Amsterdam: herstel gevel en nieuwe functie (boven en links)

Reiniging bracht oude luister van baksteen terug (gebouw De Rode Olifant, Den Haag)

EEUWEN

lijk 'nieuw' of 'vernieuwend' suggereert. Dit is ondermeer zichtbaar in de sterk verkorte levenscyclus van producten of hun vormgeving.

De resultaten van de 'zo-goed-als-nieuwdrang', die ertoe leidt dat oude bakstenen gevels er plotseling blinkend bijstaan, zijn in sommige gevallen ronduit verbijsterend. Het blijft niet alleen bij reinigen. In steden en dorpen is een groeiende tendens om bakstenen gebouwen te verven, liefst wit. Kennelijk ervaren bewoners dit als 'modern' of 'mediterranean'. Niettemin zijn er zwaarwegende argumenten die tegen deze trends pleiten. Een gelijkmatig verouderde bakstenen gevelwand heeft niet alleen een zekere cultuur-historische charme, maar ook duidelijke technische voordelen. Een bakstenen gevel 'ademt' als een huid. Daartegenover staat dat geverfde gevels regelmatig van een nieuwe verflaag moeten worden voorzien, omdat verf betrekkelijk snel slijt en vervuild. Veel huiseigenaren worden echter niet gehinderd door dergelijke overwegingen. Er is sprake van een soort wild-west in de behandeling van gevels. De één verft zijn gevel, de ander spuit hem blinkend schoon, een volgende pleistert de stenen of vervangt de oorspronkelijk geknipte of diep terugliggende voegen door een vervlaking teweegbrengende platvolle. Daarnaast

ER IS SPRAKE VAN EEN SOORT WILD-
WEST IN DE BEHANDELING VAN
GEVELS; DE ÉÉN VERFT ZIJN GEVEL,
DE ANDER SPIJTHEM BLINKEND
SCHOON, DE VOLGENDE PLEISTERT
DE STENEN OF VERVANGT DE
AMBACHTELIJKE VOEGEN DOOR
PLATVOLLE

worden agressieve reinigingsmiddelen gebruikt, die niet slechts de verwerking wegsputten, maar ook de oppervlakte van de baksteen beschadigen, waardoor de natuurlijke bescherming wordt aangetast. Bakstenen straatwanden die vele jaren harmonische ensembles vormden, dreigen door al deze ontwikkelingen als 't ware uiteen te vallen. Verpaupering ligt op de loer.

BRUTALITEIT

En dit terwijl een van de meest steekhoudende argumenten hiertegen al zo'n 90 jaar geleden welsprekend zijn geuit. Rond 1900 formuleerde Berlage de grondbeginselen van de moderne architectuur, daarbij aansluitend

op de eeuwenoude bouwgeschiedenis. Uiterst fel trok hij van leer tegen de brutaliteit waarmee materialen in zijn tijd werden vervalst. In vlamme geschriften bestreed hij het oneigenlijk gebruik van materialen: 'Mijnheer de bouwmeester, waarom laat ge dan toch uw baksteen niet zien. Vindt ge die kleur minder fraai dan dat ellendige grijs van portlandcement dat bergsteen moet voorstellenMijnheer gij zijt een leugenaar, gij bedriegt de mensen.'

Berlage, en na hem generaties architecten, maakte zich sterk voor een 'waarachtig' gebruik van materialen in hun constructieve en betekenisvolle toepassing. Hij kende een grote betekenis toe aan een eerlijke behandeling van het bouw materiaal, zowel vanuit een stilistisch als een symbolisch oogpunt. Gepleisterde en geverfde bakstenen gevels waren voor Berlage ronduit verwerpelijk, omdat naar zijn mening 'de kunstvorm en natuurvorm in deze werkwijze niet meer met elkaar overeenstemden'.

Het is ronduit tragisch dat juist het in 1914 door hemzelf ontworpen woonhuis van Nederlands belangrijkste voorvechter van eerlijk materiaalgebruik kort geleden werd getroffen door een misplaatste verjongingskuur. De huidige bewoner-eigenaar liet het ondanks diverse protesten wit verven.

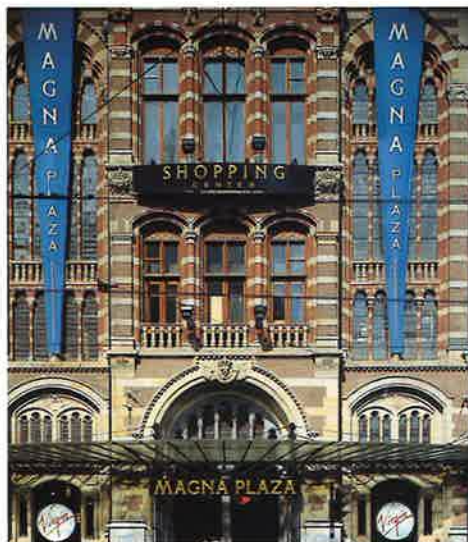
KENNIS EN RESPECT

Is de verjongings- en vernieuwingsdrift verwerpelijk, dat geldt niet voor gevelonderhoud. Wanneer dit is gestoeld op zowel kennis van als respect voor de bakstenen gevel - en dus ook voor de culturele dimensie van de architectuur in kwestie -, dan zijn er wel degelijk gevallen waarin reiniging en herstel zinvol zijn. Soms kan door vervuiling van de gevel de detaillering en een rijk baksteen kleurengamma aan het oog worden onttrokken. Vooral vanaf het begin van deze eeuw werd dankzij een sterke uitbreiding van het baksteenassortiment een rijkdom aan verschillende kleuren baksteen in gevels toegepast. Voor deze gebouwen kan de overweging de gevels te reinigen, waardoor de oorspronkelijke kleurenrijkdom wordt opgefrist, zinvol zijn. Een aantal van dit soort gebouwen staat er dankzij zo'n verantwoorde gevelreiniging als herboren bij.

Ervaring heeft geleerd dat in verreweg de meeste gevallen de bakstenen zelf geen onderhoud behoeven. Er zijn behalve uit oogpunt van de architectuur nauwelijks redenen om een 'vervuilde' bakstenen gevel te reinigen. Het onderhoud van bakstenen gevels heeft dan ook bijna altijd de bedoeling de constructie en/of detaillering en het voegwerk te herstellen. Bij een goed ontworpen bakstenen

Peek & Cloppenburg, Den Haag: reiniging deed kleurenrijkdom en detaillering terugkeren

NATUURLIJK ZIJN ER GEVALLEN
WAARIN REINIGING ZINVOL IS,
ZOALS WANNEER DE DETAILLERING
EN KLEURENRIJKDOM VAN DE
BAKSTEEN WEER WORDEN
TERUGGEBRACHT

gevel is rekening gehouden met de schade die vocht en vervuiling kunnen toebrengen. Overstekken, waterlijsten, goten en beschermingen tegen opspattend vuil dienen om dit gevaar te keren.

Als toch vervuiling of aanslag moeten worden verwijderd, is het zonder meer noodzakelijk de reinigingsmethoden zorgvuldig te kiezen en de uitvoering over te laten aan gespecialiseerde bedrijven. Methoden als schoonspuiten met warm of koud water onder hoge druk, eventueel voorzien van toeslagstoffen of behandeling met chemische middelen, kunnen zowel een chemische als mechanische uitwerking uitoefenen op steen en voeg. Niet zelden wordt de structuur van het metselwerk na een reinigingsbeurt opengetrokken of zelfs beschadigd, waardoor de gevel na het reinigen weer snel vervuult. Ook kunnen gevels doorslaan na reinigen door spuiten met hoge druk. Terughoudendheid en deskundige begeleiding is dringend aanbevolen! In sommige gevallen kan door hydrofoberen de vochtopname van gevels worden vermindert. Voorwaarde voor toepassing hiervan op bakstenen gevels is het gebruik van middelen die de gevel niet dampdicht maken. Meer informatie vindt u in de uitgave 'Gevelgids, deel 1' van de Stichting Bouwresearch.

Na de verbouw van woonkamer, slaapkamer, keuken en badkamer lijken particulieren zich massaal te storten op hun tuin. Wat kan de rol van straatsteen hierin zijn en hoe komen mensen aan hun ideeën? Een verkennend gesprek met Bert Huls, tuinarchitect, publicist en programmamaker.

'MEER DURF NODIG
OM STRAATSTEEN
ANDERS EN
VERNIEUWEND TE
GEBRUIKEN'

G E S P R E K M E T B E R T H U L S

'MENSEN VALLEN TE VAAK TERUG OP DE BEKENDE RODE STRAATSTEEN DIE ZIJ GOED KENNEN VAN OUDE, RUSTIEKE TUINEN'

'Ik herinner me,' zegt Bert Huls, tuin- en landschapsarchitect en schrijver van publiksboeken over tuinen, 'dat ik in een televisieprogramma een blauw geverfde tuinbank toonde. Toevallig een tint waar ik toen van hield. Kort daarop ontwikkelde zich een enorme vraag naar die ene blauwe tuinbank. Dat heeft me doen inzien hoezeer de voorkeuren van particulieren in tuinaanleg beïnvloedbaar zijn.'

Huls zegt het spijtig te vinden dat mensen zo terughoudend zijn met het bepalen van hun smaak en opvattingen. 'Mensen halen de voorbeelden vooral uit interieurbladen, maar komen vaak niet veel verder dan het kopiëren van hetgeen ze op de foto's zien.' De tuinarchitect uit Oisterwijk constateert dat het gebruik van straatbaksteen in particuliere tuinen weliswaar een ervaring doormaakt, maar dat conventionalisme ook hier nog een hoofdrol speelt. 'De straatsteen zie je meestal op de meest voor de hand liggende wijze toegepast. Toch zijn de mogelijkheden van vernieuwing legio.' Huls wijst in dit verband op kleur, patroon en vlakverdeling. 'Mensen vallen vaak terug op de rode straatsteen die zij goed kennen van de oude, rustieke tuinen. Nu is het wel zo dat je met een rode steen bijna niet fout kan gaan, maar het experimenteren met gele of zelfs blauwe stenen kan zulke verrassende resultaten opleveren. Je kunt met een gele steen het verschil tussen een zonnig gedeelte en een schaduwgedeelte in een tuin goed aangeven. Het bewust vormgeven van een dergelijk onderscheid kan een essentieel vertrekpunt zijn voor het verhardingsontwerp.'

TRADITIE

Het gebruik van natuurmaterialen voor het verharden en begaanbaar maken van ruimten staat in een lange traditie. Ooit werd veelal natuursteen gebruikt en genoot gebakken steen een luxe reputatie. Die werd aangewend om de bijzonderheid van plekken te benadrukken. Iets daarvan is terug te vinden in de huidige opvatting dat straatbaksteen dankzij de maatvoering, structuur en natuurlijke eigenschappen specifieke kwaliteiten kan geven aan de openbare ruimten. Delen van de binnenstad van Den Haag zijn volgens die gedachte tijdens de achterliggende jaren geheel opnieuw bestraat met hoogwaardige mangaanklinkers. Bert Huls noemt als een van de waarden van straatbaksteen het vermogen van het materiaal om rustgevend te werken en moeiteloos in de omgeving op te kunnen gaan. 'Naarmate het materiaal ouder wordt, stijgt het in waarde. Je merkt dan ook dat oude straatbakstenen erg in trek zijn bij particulieren.'

De verhoogde belangstelling voor tuininrichting - en daarmee ook voor verhardingsmate-

'ALS ONTWERPER PROBEER IK TELKENS EEN SPANNINGSVELD TE MAKEN, WAARVOOR IK KLEUREN, CONTRASTEN EN PATRONEN GEBRUIK'

rialen - verklaart Huls als de volgende stap in een reeks. 'Er is een bepaalde volgorde waarneembaar bij mensen. Men heeft eerst de woonkamer onder handen genomen, daarna de keuken en tot slot de badkamer. De aandacht verplaatst zich vervolgens bijna vanzelf van binnen naar buiten. Het valt mij ook op dat vergeleken met zo'n zes jaar geleden de leeftijd waarop mensen echt behoorlijk geld uitgeven aan hun tuin aan het dalen is.'

De baksteenindustrie doet er volgens Huls verstandig aan goed te letten op de manier waarop die groep nieuwe woonconsumenten wordt tegemoet getreden. 'Ik mis nog wel iets in de voorlichting,' meent Huls. 'Het assortiment straatbakstenen is grotendeels afgestemd op gebruik in de openbare ruimte, waarvoor heel andere functionele en technische eisen gelden dan welke voor verhardingen in de tuin nodig zijn. Ik denk dan aan de maatvoering. Die is meestal voor toepassing in tuinen veel te grof. Daarvoor wil je iets fijnschaligers. Consumenten zullen beter wegwijds moeten worden gemaakt in de mogelijkheden die er wel voor hen zijn. Dat kan enerzijds door het assortimentsaanbod anders te benaderen en anderzijds door de esthetiek van het materiaal beter tot uitdrukking te laten komen. Ik vind dat juist zo belangrijk, omdat er onder mensen echt te weinig durf of inzicht bestaat om het materiaal op andere, vernieuwende manieren toe te passen.'

VOORBEELDEN

Een indruk van de mogelijkheden die straatbaksteen in de particuliere tuin biedt, kan men opdoen bij één van de drie straatbaksteenfabrikanten in Tolkamer. Daar legde Bert Huls een parkachtig landschap aan met behulp van stenen en planten. Staande in de stenen tuin, uitkijkend over de rivier, wijst Huls op de nuanceverschillen die patronen en kleurcontrasten kunnen opleveren. 'Als ontwerper probeer ik telkens weer een spanningsveld tot stand te brengen. Kleuren, contrasten en patronen zijn daarvoor ideale hulpmiddelen. Het grote voordeel van straatbaksteen ligt besloten in de onbegrensde mogelijkheden van het materiaal.'

'STRAATSTEEN IS WAARDEVOL OMDAT HET RUSTGEVEND IN DE OMGEVING WERKT EN DAARIN MOEITeloos OP KAN GAAN'

Het is eigenlijk op bijna elke gewenste manier te gebruiken. Zeg maar, tapijten en muren en alles wat daar tussen zit. Dat gezegd hebbende, wil ik benadrukken dat in mijn opvatting een zekere soberheid in de toepassing van levende en dode materialen in de tuin het allerbelangrijkste is. Wat je zoekt, is een manier om bepaalde plekken die dat verdienen te verbijzonderen en toch een rustig en evenwichtig geheel te behouden. Ik doe dat door soms spanning te creëren tussen licht en donker. En ook daarvoor kun je baksteen goed gebruiken. Geel-oranje stenen voor de zonnige plekken, waardoor die plekken nog meer oplichten, en bijvoorbeeld blauwe stenen voor de donkerder plekken, zodat het blauw nog dieper en voller wordt.'

De belangstelling van mensen voor hun woonomstandigheden heeft Bert Huls in aanraking gebracht met een nieuwe categorie buitenruimten. De dakterrassen (denk aan de nog steeds toenemende trend van penthouses) en grote balkons. Huls: 'Steeds meer mensen willen van hun balkon een echt ingerichte buitenruimte maken. De verharding daarvan gebeurt bijna altijd door middel van een betonnen vloer of hout. Dat vind ik lang niet altijd een geschikte keuze. Ik wil daarvoor graag een gebakken tegel gebruiken. Die is er voor balkons of dakterrassen niet zonder meer. Er wordt nu gelukkig aan gewerkt en dat is belangrijk omdat dergelijke productvernieuwingen het soms overheersende beeld van baksteen als vanzelfsprekend en gewoon kunnen doorbreken.'

HARTSTOCHT ALS MOTOR VAN HANDELEN

YPKE GIETEMA, VOORZITTER WELSTAND GRONINGEN

Zo'n 25 jaar geleden begon de trek van bewoners uit de stad naar het platteland omvangrijke normen aan te nemen. Velen hadden - en hebben vaak nog - het ideaal van een eigen huis op het platteland. Iedere zichzelf respecterende gemeente - en dat zijn ze dus allemaal - beijverde zich deze stroom naar zich toe te trekken. In tegenstelling tot vroeger hadden deze nieuwe bewoners geen baan in het dorp of op het platteland. Ze werkten in de stad. En moesten dus iedere dag heen en weer. Niet meer met de fiets, maar voor het merendeel met de auto. Daarvoor moesten nieuwe en bredere wegen worden aangelegd. Dat eist ruimte op. Terwijl de uitbreidingen van al die dorpen eveneens reusachtige happen uit het omringende land namen. Sommige dorpen ondergingen binnen een tiental jaren een volledige metamorfose. Anderen deden het bescheidener, maar op een soortgelijke manier; dezelfde verkaveling, dezelfde bebouwing, alles ging op elkaar lijken. De steden door het gehele land liepen leeg. Nu was dat gedeeltelijk de schuld van de steden zelf. Ze hadden zichzelf verwaarloosd en bouwden niet of weinig voor de mensen die zich een eigen huis konden veroorloven. En die groep werd steeds groter.

GROEIENDE STEDEN

Stadse gemeentebesturen probeerden met medewerking van het Rijk dit tij te keren. Zo kregen vele steden een groeiopdracht van rijkswege. En werd hard gewerkt aan het opknappen van verwaarloosde wijken en het opzetten van nieuwe, in een poging de bewoners van de stad te verleiden daar te blijven. Er werden wijken ontworpen die sterke gelijkenis vertoonden met de dorpse uitbreidingen; zo immers, dacht men, willen mensen wonen.

SCHAALVERGROTING

Zo namen de steden nog grotere happen uit

Ypke Gietema was van 1978 tot april 1992 voor de PvdA wethouder van Groningen. In zijn portefeuille bevond zich onder andere ruimtelijke ordening, volkshuisvesting en cultuur. Gietema was nauw verbonden met de planvorming en het ingewikkelde politieke en planologische proces dat uiteindelijk heeft geleid tot de controversiële nieuwbouw van het Groninger Museum naar een ontwerp van de Italiaan Mendini. Na zijn aftreden als wethouder is Gietema benoemd tot voorzitter van de Welstandscommissie van Groningen.

het steeds schaarser wordende land. Wijken werden gebouwd met veel eengezinswoningen, met voor- en achtertuin, aan een woonerf, veel groen en nauwelijks openbare ruimte. De steden met hun uitbreidingen gingen steeds meer op dorpen lijken. Maar dat was nog niet alles. In vele sectoren van onze samenleving sloeg de schaalvergroting toe. Bedrijven en instellingen vertrokken uit de binnenstad wegens ruimtegebrek en vestigden aan de rand van de stad of langs de snelwegen. De bedrijvenparken, ziekenhuizen en kantoorgebouwen die de laatste jaren aan de rand van de stad, of op verder weg gelegen bedrijfsterreinen uit de grond zijn gestampt, getuigen hiervan.

Kunnen we ons nog permitteren op een dergelijk verspillende en zorgeloze manier met de schone ruimte om te gaan? De nieuwbouwwijken die zich als een olievlek uitbreiden, geven nu al het Westen van ons land het aanzien van één groot woonerf. Heeft de overheid nog wel greep op deze ontwikkelingen?

IEDER VOOR ZICH

Ik wil niet uitweiden over de bestuurlijke organisatie van ons land, maar daarin ligt stellig een van de oorzaken van een falend ruimtelijk orderingsbeleid. Iedere gemeente voor zich en God voor ons allen.

Kortom, zoals we de dingen deden, zo kan en zo mag het niet meer. We moeten terug naar een situatie waarin we aan de stad bouwen, niet slechts omwille van de stad zelf, maar ook om het platteland te redden. Niet de ontstane eenvormigheid van stad en land moet leidraad zijn, maar de tegenstelling dient te worden benadrukt. De wijsheid, stilte en rust van het platteland moet blijven bestaan tegenover de volle, drukke, vitale en verleidelijke stad. Ruimte tegenover compact.

Het betekent een denken in andere beelden dan nu gebruikelijk is. Het betekent dat belangrijke, publiek aantrekkelijke, private en publieke functies in het hart van de stad worden opgevangen. Het betekent - in de ogen van velen - een inbreuk op vertrouwde beelden in de stad. Het betekent voor de bestuurder doorlopend conflicten. Maar we kunnen toch niet die miljoen woningen die de komende jaren - vooral in het Westen - moeten worden gebouwd op de nu nog gebruikelijke wijze neerzetten. Dan is er straks geen stad maar ook geen land meer.

We zullen hoger moeten bouwen. En meer de grond in. Zoiets zal duurder zijn en niet als vanzelfsprekend door de markt alleen kunnen worden gerealiseerd. Het vraagt dan ook niet om een terugtrekkende overheid, maar om een sturende, uitnodigende en financieel medeverantwoordelijke overheid.

Het vraagt ook om iets anders. Het vereist hartstocht als motor van het handelen. Er moeten nieuwe, overtuigende beelden worden gecreëerd. Wij zijn verplicht schoonheid na te streven.

Leden Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten

Bato's Gilde B.V., Heerewaarden

Biezeveld B.V., Steenfabriek,
Kerkdriel

Boral Doorwerth Straatsteen bv, -
Steenfabriek Daams, Spijk

Boral Doorwerth Straatsteen bv, -
Steenfabriek Doorwerth, Doorwerth

Boral Doorwerth Straatsteen bv, -
Steenfabriek Lobith I, Spijk

Boral Nedusa Baksteen bv, -
Steenfabriek Erlecom, Erlecom

Boral Nedusa Baksteen bv, -
Steenfabriek Huisman-Milsbeek,
Milsbeek

Boral Nedusa Baksteen bv, -
Steenfabriek Lobith III, Lobith

Boral Nedusa Baksteen bv, -
Steenfabriek Smeyers &
Voortman, Markelo

Brada Baksteen Esbeek B.V., Esbeek

Brada Baksteen Oosterhout B.V.,
Oosterhout (N.B.)

'Buggenum' B.V., Kleiwaren-
fabriek, Buggenum

'De Bylandt' B.V., Waalsteen-
fabriek, Lobith-Tolkamer

L.J. Duijs, B.V. Steenfabrieken,
Hedikhuizen

Echter Steenfabriek, B.V., Echt

Leopold Engels, B.V. Steenfabriek,
Helden-Panningen

Façade Beek B.V., Beek (L)

Hagens Steenfabrieken B.V., Oeffelt

'Huissenswaard', B.V. Steenfabriek,
Angeren

Hijlkema B.V., Steenfabriek, Delfzijl

Joosten en Co v/h Gebr. Joosten,
Steenfabriek, Wessem

Joosten B.V., Kleiwarenfabriek,
Kessel (L)

Koramic Bemmel B.V., Haalderen

Koramic Kijfwaard Oost B.V.,
Pannerden

Koramic Kijfwaard West B.V.,
Pannerden

Koramic Wolfswaard B.V.,
Opheusden

'Nuance', Kleiwarenfabriek,
Afferden (L)

Randwijk anno 1839, B.V.
Steenbakkerij, Heteren

Rodruza - Steenfabriek
Rossum B.V., Rossum (Gld.)

Rodruza - B.V. Steenfabriek
'De Zandberg', Gendt

Roodvoet' B.V., Steenfabriek 'De
Rijswijk (Gld.)

Rijswaard' B.V., Steenfabriek 'De
Aalst (Gld.)

Schipperswaard BV, Steenfabriek,
Echteld

'St. Joris', Keramische Industrie
B.V., Beesel (L)

Strating B.V., Steenindustrie,
Oude Pekela

Teewen B.V. Steenfabriek Haaften,
Haaften

Teewen B.V. Porisofabriek
Hendrik, Brunssum

Teewen B.V. Steenfabriek Heteren,
Heteren

Teewen B.V. Steenfabriek Ochten,
Ochten

Teewen B.V. Steenfabriek Thorn,
Thorn

'Terra' B.V., Steenfabriek, Son

Timmermans en Zoon, Vlamoven-
steenfabrieken, Elst (U)

Waalwaard' B.V., Steenfabriek 'De
Dodewaard

Zennewijnen BV, Steenfabriek,
Zennewijnen

'Baksteen' is het vakblad van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) en verschijnt in controlled distribution drie maal per jaar. Het blad biedt informatie over de baksteenindustrie en belicht opvattingen over het ontwerpen in baksteen. Daarnaast bevat 'Baksteen' artikelen over stapeltechniek en construeren, produktassortiment en kwaliteit, en de wijze waarop baksteen in de werk- en woonomgeving wordt toegepast. Elk nummer bevat een Portfolio waarin de belevingswaarde van baksteen aan de hand van een opvallend bouwwerk centraal staat.

IS GEMETSELD IN BAKSTEEN